

Izbira in racionalnost

Gregor Kardinar

Renata Salecl: Izbira

Cankarjeva založba,
2010, 143 str.

Knjiga Renate Salecl, ki jo je avtorica krstila z naslovom *Izbira*, je tekst, ki je v poletnem času, ko si zaželim lahkotnejšega, a še vedno poglobljenega branja, nedvomno dobra izbira. Takoj ko knjigo odpremo in se sprehodimo po dolini njenih podnaslovov, lahko ugotovimo, da je prej nekakšna zbirka kratkih esejev, ki variirajo na isto temo, kot pa sistematično znanstveno delo. Adu te knjige je njena berljivost in dostopnost ter tisto, kar je dandanes za mnoge zahtevne bralce nemara najbolj pomembno, njena nepretencioznost. Med avtoričinimi besedami odzvanja prefinjen občutek za filozofski uvid in antropološki opis družbenih dejstev, v ozadju pa ju spremlja podton lacanovske interpretacije. A vendarle je ena izmed pohval, ki jo moram brez pomislekov nasloviti na to zbirko esejev, ta, da se trezno razvijanje misli o problematiki izbire ni izpelo v lajnasto priložnost o še enem napletanju lacanovskih dogem.

PROBLEM TEORIJE RACIONALNE IZBIRE

Osnovna premisa knjige je v svoji jasnini kar se da preprosta: procesa izbiranja in koncepta racionalnosti ni mogoče neproblematično povezati v idejo racionalne izbire. Izbiranje in racionalnost se lahko istočasno dopolnjujeta in izključujeta, nikakor pa njun odnos ni izključno v dopolnjevanju. To njuno intelektualno razločevanje pa seveda ni samoumevno, saj so prej kot to posamezniki v domeni današnje družbe

že ponotranjili idejo, da je, ali vsaj bi morala biti, vsaka storjena izbira izid racionalnega postopka. V ozadju te družbene fiksacije stoji dolga zgodovina ideje o racionalnosti odločanja, ki jo je najprej potrebno postaviti v pravi okvir, v katerem je racionalnost nujen pogoj za to, da lahko posamezniki maksimizirajo svojo korist (ugodje) in minimizirajo svojo izgubo (bolečino). Prvo zgodovinsko utemeljitev te ideje na takšen način, da ima lahko določene politične posledice, je izvajal Bentham. Tako je v ozadju te sodobne družbene fiksacije predpostavljen nek model posameznika, ki je, kolikor zadoosti naslednjim trem pogojem, zares svoboden v svojih izbirah. Glede na prvi pogoj bi moral biti posameznik, ki si želi racionalne izbire, z izidom izbire vedno zadovoljen – saj je zadovoljstvo lahko čustveni izraz racionalnosti. Nato bi pred morebitnim neugodnim izidom izbire ne smel imeti občutka strahu, saj lahko prav ta strah povratno vpliva na proces izbiranja. In nazadnje bi posameznik ne smel občutiti krivde ali tesnobe zaradi obžalovanja, ki lahko sledi, če je bila izbira napačna. Odgovor na vprašanje, kako se je takšen okvir fiksiral v zavesti posameznikov, ki prebivajo v sodobni družbi, je Saleclove našla v zgovornem dejstvu, da je pričel aksiom o racionalnosti ekonomskega subjekta, ki ga uvajajo ortodoksne ekonomske šole (najbolj neposredno neoklasika), nadomeščati ostale forme subjektivnosti.

Vendar pa je tisto, kar se mi zdi najbolj dragoce – v tem uvidu predvsem to, da Saleclove jasno opozori, da ta forma racionalnega subjekta ni toliko forma, ki bi bila v družbi najdena kot živa materija ali kot dejanska oblika življenja, ampak je prej nekakšna nemogoča zahteva, imperativ tega, kakšen bi posameznik znotraj družbe moral biti – racionalen od glave do pete. Vsaka zahteva pa seveda predpostavlja tudi možnost, da so ji njeni naslovniki nedorasli bodisi po lastni odgovornosti bodisi po nemogočih kriterijih, ki jih postavi sama. Vsaj izkustvo nezavednega nas lahko tu opozori, da je zahteva po racionalnosti nemogoča zahteva, ki od posameznika zahteva, naj bo to, kar ni – popolnoma racionalno bitje. Teorija racionalne izbire se je potemtakem pričela širiti izven področja ekonomije na čedalje širše število družbenih ravni. Kot primer tega

Salecova opiše dogajanje okrog sodobne poroke. Poroka je dobršen del 20. stoletja veljala za povsem čustveno izbiro, ki izvira in je pogojena izključno z ljubeznijo (ta pojav je specifična modernosti), proti koncu 20. stoletja (in danes) pa proces pred poroko zahteva iskanje partnerja po postopku, ki je podoben sklepanju pogodb med podjetji. Tu gre za primer, kako se ekonomski diskurz aplicira iz sveta dobrin v svet čustev. Tako kot se po dolgotrajnem tehtanju informacij odločimo za nakup tipa vmesnega ali končnega izdelka, ki ga zavarujemo s pogodbo, prav tako pred poroko natančno zberemo in analiziramo podatke o partnerju (njegovo kreditno sposobnost, družbeno odgovornost, stabilnost v odnosih itn.) in morebitno zvezo zavarujemo s t.i. predporočno pogodbo. V primeru, da gre v zakonu kaj narobe, se pogodbo lahko nekoliko modificira, če pa je z zakonom vselej preveč »tehničnih« težav, potem nam ne preostane nič drugega, kot da se en »model« partnerja zamenja z drugim – v skladu s kakšnim drobnim tiskom, ki ga vsebuje vsaka spodobna pogodba. Ta hiperbolični primer, ki nekoliko karikirano dramatizira stanje v družbi, služi temu, da nakaže, kako je brezbarvna in enodimenzionalna ekonomika podjetij pričela postavljati temelje tistemu kraju, na katerem se srečujeta posameznik in družba, kjer je poprej dominirala neka druga ekonomika in sicer ekonomika čustev.

PERIPETIJE IZBIRANJA IN POTROŠNIŠTVO

Če bi skušali iz tega korpusa esejev izluščiti nekatere elemente ali vsaj obrise družbene kritike, bi lahko razvejane poti teksta usmerili na sledeč način: ideologija izbire je ustvarila iluzijo, da nekaj takšnega, kot je družbena delitev na skupine, ne obstaja, kajti življenje vsakega posameznika je izključno izid njegovih izbir. Nekaj takšnega, kot so deprivilegirani družbeni razredi, sploh ne more obstajati, kvečjemu lahko obstaja deprivilegirani posameznik, ki pa je takšen zaradi spleta svojih napačnih izbir. Iz tega nato sledi, da denimo revščina in bolezen ne obstajata kot problem, ki bi se smel manifestirati, obravnavati in reševati na ravni družbe, ampak le na ravni posameznika, ki je svobodno izbral določen splet poti, ki so po njegovih lastnih zaslugah ali zmotah vodile v neugodna privatna stanja. Am-

pak brez odlašanja bi moral vsak trezen človek uvideti, da posameznik ni gospodar nad vsemi vplivi okolja, ki pošiljajo svojo sapo v jambor njegovega življenja. Problem je torej v tem, da ko pričnejo posamezniki znotraj neke družbe verjeti, da drugi verjamejo v veljavnost argumentov o popolni odgovornosti posameznika za vsak izid, ki skrajno individualizira neuspehe in zasluge, to povsem zasenči dejansko prepričanje posameznika v red stvari. Čeprav posameznik sam ne verjame, da je človek povsem racionalno bitje in potemtakem odgovoren za vsak izid v življenju, zadostuje, da verjame, da drugi v to verjamejo, in realnost družbenih odnosov se bo v skladu s tem tudi oblikovala. Tisto torej, v kar je posameznik zares osebno prepričan, izgublja ves pomen in naboj za spremembe v družbi, kar naposled vodi v takšno družbeno okolje, kjer posameznik nikakor ne izbira svojih stališč, ampak zgolj deluje tako, da utrjuje stališča, ki so zaradi določenih učinkov moči postala družbeno dominantna.

Eden izmed pomembnih poudarkov v knjigi, ki se skozi različne variacije pojavlja na številnih mestih, stoji v tezi, ki se glasi, da potrošniški model družbe posamezniku preprečuje polni dostop do uživanja nakupljenih dobrin. Bodisi se to dogaja na takšen način, da se modeli dobrin iz dneva v dan spreminjajo, tako da hiperprodukcija podobnih izdelkov preprečuje vzpostavitev zavesti, da si potrošnik lasti pravi, želeni izdelek. To karikirano pomeni, da v trenutku, ko kupi neko dobrino, je ta že dovolj stara, da jo lahko zavrže in kupi novo. Bodisi tako, da potrošniku sama paleta neskončnih izbir ves čas ustvarja vtis, da v nepregledni množici izbir nič ne jamči za to, da je izbral pravi, resnično želeni model dobrine. Tako dejansko sploh ni mogoče govoriti o tem, da posameznik skozi potrošniške odločitve maksimizira svojo korist, saj mu je na tak ali drugačen način prekrizana pot, ki vodi do užitka v potrošnji: bodisi takoj dobi zavest, da ima zastarelo dobrino, bodisi ga preplavi občutek nezadovoljstva, ker nemara ni izbral optimalne rešitve.

Naslednji nadvse zgovorni vidik izbire znotraj sodobnega potrošništva, ki ga izpostavi avtorica, je tisti, ki je povezan s knjigami za samopomoč. Tista osrednja značilnost, ki množico vseh teh

knjig združuje pod skupno streho, je to, da prav vse, od prve do zadnje, preprosto ne delujejo. Priročnik za samopomoč, ki bi zares deloval, bi zapečatil naklade vsem nadaljnjim različicam. In tako namesto tega, da bi priročniki za samopomoč ustvarili srečo, kot to obljubljajo, so ustvarili občutek, da je beda vsepovsod. Salecova tako sklene, da pretirana težnja po samopomoči okrepi paranojo posameznika, kajti namesto da bi pomagala pri reševanju problema takšne ali drugačne neustreznosti posameznikov, te probleme še bolj poglobi. Pogloblja jih, ker ustvarja nova fiktivna področja, kjer naj bi bila samopomoč potrebna, človeška duša pa poskrbi, da iz fiktivnega problema nastanejo realni občutki neustreznosti in bede.

Ne nazadnje pa se knjiga pomudi tudi pri tistih vidikih izbire, ki so povezani z obskurnimi vedenjskimi vzorci in patološkim vedenjem. Avtorica med drugimi številnimi primeri analizira na videz neracionalno vedenje nekaterih pripadnikov ameriškega srednjega razreda, ki skrbno delajo nadure, čakajo dolge vrste v trgovinah s sezonskimi popusti itn., zato da bi prihranili. Iz tega vidika se obnašajo kot povsem racionalni subjekti, ki maksimizirajo svojo medčasovno korist; skozi premišljene nakupe in izkoriščanje ugodnosti privarčujejo sredstva za neko bodočo potrošnjo. Nato pa se, ne da

bi opustili idejo o varčevanju, odpeljejo v Las Vegas ali kakšno podobno središče, kjer privarčevani denar zakockajo. Zgleda, kot da se s tem obupanim dejanjem, s katerim se osvobodijo denarja, istočasno osvobodijo tudi neznosne zahteve, da je potrebno kot potrošniki vselej nekaj racionalno izbrati. Njihova izbira pa je radikalna: izbrali so kocke, tako da od te izbire dalje nobena nadaljnja potrošniška izbira ni več mogoča, ker zanjo preprosto ni denarja. Seveda pa je od tega trenutka dalje odgovornost zase povsem na njihovi strani: ali bodo po tem dejanju pristali v neznosnem občutku krivde, ki jih bo vrnil na staro pot, ali pa se bodo naposled osvobodili zahteve po tem, da se prizadevajo biti potrošniki, ki venomer izbirajo racionalno. Naj to povabilo k branju zaključim tako, da strnem, kar sem že naznačil v predhodnih stavkih. Izbiranje je proces, ki ima tudi svojo neracionalno komponento, ki se nam v vsakodnevem izkustvu lahko kdaj prikaže, kdaj pa ostane potlačena. Preprosta logika nas opominja, da pomeni narediti izbiro ukiniti možnost nastopa alternativnih različic oziroma izidov. S tem pa se poraja strah pred izgubo, kajti človeška duša, kot je zapisala Salecova, je tako ustrojena, da ko »sprejememo tveganje, po navadi polagamo večjo težo na tisto, kar utegnemo izgubiti, kot na tisto, kar lahko pridobimo«.

REVIJA RAZPOTJA ne more izhajati brez vaše pomoči. Zahvaljujemo se vsem, ki ste z donacijo omogočili izid te številke. Še posebej se za finančno podporo zahvaljujemo **Javni agenciji za knjigo RS, za donacijo pa Agenciji M Servis, d. o. o. in Klubu goriških študentov.**

Svojo podporo lahko izkažete tudi z donacijo na transakcijski račun Društva humanistov Goriške: **SI56 0475 0000 1549 723, NKBM**

JAK
JAVNA AGENCIJA ZA KNJIGO
REPUBLIKE SLOVENIJE
SLOVENIAN BOOK AGENCY
www.jakrs.si